

...oemetalmidaj joteer mikoelan (BT Taänit 7a).

Vijf jaar Levisson Instituut.

Irene E. Zwiép, toespraak bij de opening van het Academische Jaar 2007-2008

Eens in de vijf jaar werd in het oude Rome het lustrum georganiseerd, een reinigingsritueel waarbij de stad door een censor van alle ongerechtigheden werd gezuiverd. Hoogtepunt was de lustratio, een optocht waarin de felix hostia (het 'gelukkige offerdier', de Romeinen hadden wel degelijk gevoel voor humor) voorafgaand aan de slacht werd rondgeleid. In onze moderne tijden richten we zo'n lustrum gelukkig wat subtieler in. In plaats van onze misstappen met bloedvergieten te compenseren, blikken we tevreden terug, kloppen we onszelf beschaafd op de borst, en prijzen we gepast de verdiensten van onze collega's. Dat is precies wat ik hier naar aanleiding van het vijfjarige bestaan van het Levisson Instituut wil doen. En daarbij hoop ik vooral recht te doen aan de (tot op vandaag door de geleerde wereld nog niet helemaal gereconstrueerde) etymologie van het woord lustrum, dat enigszins onverwacht van het Latijnse lustrare, verlichten, blijkt afgeleid. Met andere woorden: ik wil in kort bestek mijn licht laten schijnen over vijf jaar Levisson, en dan vooral vanuit het perspectief van de Academische Commissie, waarvan ik sinds de oprichting van het instituut voorzitter ben geweest.

Die Academische Commissie, het kan misschien geen kwaad om dat nog maar eens op een rijtje te zetten, is een orgaan waarin rabbijnen, vertegenwoordigers van verschillende academische instellingen en LJJG-bestuurders zitting hebben en samen verantwoordelijkheid dragen voor de organisatie en de kwaliteit van het Levisson-onderwijs. Binnen het takenpakket van de commissie vallen onder meer:

- het vaststellen van het studieprogramma (wat moet een rabbijn weten en kunnen, en hoe zorgen we ervoor dat hij of zij dat leert) en het op hoofdlijnen invullen van de verschillende academische en pastorale vakken;
- het selecteren van kandidaten, door middel van intakegesprekken;
- het bewaken van de studievoortgang van de individuele studenten;
- het monitoren van de kwaliteit van het onderwijs: zijn de modules zinvol en de docenten van voldoende niveau?
- Is de toetsing adequaat en, last but not least,
- is het programma eigenlijk wel te doen?

Die 'studeerbaarheid' (het woord is ooit bedacht door de overheid) blijkt overigens de achilleshiel van het mooie, maar soms wat overladen programma. Bij oppervlakkige vergelijking bleek het curriculum van de Levisson deeltijdopleiding zelfs zwaarder dan de gemiddelde voltijd-studie aan een willekeurige Nederlandse universiteit. Misschien iets voor de leden van de AC om tijdens de eerstvolgende Jom Kipoerdienst eens rustig rekenschap over af te leggen...

- en tot slot het ontwikkelen van het bureaucratisch apparaat waar het onderwijs, hoe kleinschalig ook, niet zonder blijkt te kunnen: de registratie van studieresultaten, het

opstellen van examenreglementen en scriptieprotocollen, het formuleren van internationaal erkende eindtermen (zodra in dat verband de term ‘Dublin-descriptoren’ valt, pleegt bij onze decaan het klamme zweet uit te breken), het wegen van competenties, en tal van andere formele waarborgen. Het moge duidelijk zijn dat de AC zich concentreert op vorm, inhoud en kwaliteit van onderwijs, onderwijzers en onderwezenen; het geld en de logistiek, de aardse kant van het onderwijs, valt nadrukkelijk onder een andere portefeuille.

Sefer Jetsira

Toen vijf jaar geleden het Levisson Instituut werd gelanceerd tijdens een heuse persconferentie, heb ik in mijn presentatie voor de verzamelde vaderlandse pers de oprichting vergeleken (Bescheidenheit ist eine Zier...) met de *chidoesj*, de Schepping van de wereld uit het Niets, zoals beschreven in Beresjiet 1. Natuurlijk is het iedereen allang opgevallen dat God in deze Bijbelse preambule de wereld niet echt schiept, maar vooral definieert, in de meest letterlijke zin des woords. In tien uitspraken (telkens ingeleid door het werkwoord *wajomer*, ‘en Hij zei...’) stelt Hij letterlijk de grenzen vast tussen de verschillende bouwstenen waaruit Hij Zijn cosmos hoopt op te trekken: licht is niet donker, droog is niet nat, dag is geen nacht, de lijst is bekend. Dat Hij daarbij de wereld uit het niets zou hebben geformeerd, valt zelfs tussen de regels van Beresjiet 1 niet te lezen. Maar sinds Basilides van Apamea (3^e eeuw n.d.g.j., geen joodse moeder) weten we niet beter, dus ik achtte mijn toespeling alleszins gerechtvaardigd.

Bovendien was de vergelijking geïnspireerd door mijn herinnering aan het lege A-4tje, waarop in de loop van een reeks gesprekken geleidelijk een rabbinaal studieprogramma was verschenen. Dat proces voltrok zich grotendeels in mijn haveloze werkkamertje in, toen nog, de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek, waar ik samen met David Lilienthal (die ik aanvankelijk nauwelijks kende) en Awraham Soetendorp (die ik alleen van de televisie kende) een nog niet eerder gestelde vraag probeerde te beantwoorden: hoe zorgen we ervoor dat er, liefst op niet al te lange termijn, een nieuwe generatie goed opgeleide liberale rabbijnen in Nederland komt? Het resultaat van onze regelmatige brainstorm was een – achteraf ontwapenend elementaire – lijst van basisvakken (‘dit moet een rabbijn toch minimaal op zak hebben’). Een lijst, op basis waarvan zich in de loop van de volgende jaren langzaam de contouren begonnen af te tekenen van wat je een ‘Nederlands liberaal rabbijns curriculum’ zou kunnen noemen.

Vijf intensieve jaren later, ben ik geneigd de Werdegang van het instituut niet langer te benoemen in termen van Beresjiet 1, maar van het daaropvolgende hoofdstuk. ‘God schiep (*wajitser*) de mens, stof uit de aarde,’ lezen we daar in vers zeven. De formulering laat er geen twijfel over bestaan: hier wordt niet langer een ideale blauwdruk geformuleerd, hier krijgt de wereld haar (letterlijk) tastbare vorm. De vrijblijvendheid van het eerste hoofdstuk is eraf: na de ontspannen, theoretische *chidoesj* volgt het geploeter van de *jetsira*, het knutselen aan de nieuwe wereld.

In Beresjiet 1 had God het nog makkelijk: Zijn definities waren algemeen en negatief ($x \neq y$, licht \neq donker, dag \neq nacht), terwijl wij Academische Commissieleden de opdracht hadden iets specifieks en positiefs neerzetten – en sinds Plato weten we, dat zo een concrete uitwerking in de feilbare wereld altijd tegenvalt vergeleken met de ‘ideeën’ die daaraan in die andere, zuiver spirituele werkelijkheid voorafgaan. Een *chidoesj* valt bovendien nog wel te voltrekken vanuit je luie stoel; de *jetsira*, daarentegen, is per definitie ambachtelijk en inspannend. Daar gaat het om hakken en spaanders, om experimenteren met wisselend succes (ondanks Gods almacht is de mens zoals wij weten ook maar ten dele gelukt), en om het maken van fouten en daar – in het gunstigste geval – zo snel van leren dat je studenten er ook nog wat aan hebben.

En dat is precies wat er de afgelopen jaren is gebeurd: het simpele A4-tje met trefwoorden is omgezet in een samenhangend en goedgevuld (= eufemisme, zie boven) lesprogramma. Een programma dat niet langer alleen bestaat op papier, maar gevuld is met echte lessen in echte lokalen, met studenten en docenten van vlees en bloed, afgesloten door tentamens waarbij heuse zweetdruppels vloeien. Een lesprogramma dat, naar we hopen, uiteindelijk een lichtung echte rabbijnen zal opleveren, die net zo grondig zijn ingewijd in Tanach en halachah als in de joodse filosofie; die kunnen onderwijzen en luisteren; die hun gemeenteleden fatsoenlijk kunnen trouwen en begraven; en die er over hebben nagedacht wat het is om liberaal joods te zijn in Nederland, maar die ook een brede blik hebben op de rest van de religieuze wereld.

Educating rabbis

Op papier is het snel samengevat, maar in de praktijk is het natuurlijk allemaal niet zo snel gerealiseerd. Een korte blik op de geschiedenis leert ons gelukkig, dat het niet alleen aan de AC ligt dat het Levisson Instituut niet in zes dagen is geschapen. Het opleiden van rabbijnen is geen sinecure, en door de eeuwen heen blijken er (mutatis mutandis) legio precedentes voor onze worsteling aan te wijzen. Ter illustratie volgt hier een kleine, even willekeurige als onvolledige, selectie.

Al in de Oudheid liepen onze vroegste voorgangers (het antieke rabbijnencollectief dat we kennen als *chazal*) er tegenaan, dat studenten nog wel eens afhaakten omdat studeren voor de meesten simpelweg economisch niet haalbaar was. Wie Talmoed studeerde kon immers niet op het veld werken, en het carrièreperspectief was bovendien ronduit beroerd: in die vroegste periode was het rabbinaat inderdaad meer een way of life dan een erkend, laat staan betaald beroep. Studenten haakten daarom nog wel eens af, zoals kunnen we lezen in Kohelet Rabba, waar Kohelet 7:28 (‘Van duizend mensen vond ik er maar één terug’) als volgt wordt gedeut: ‘Duizend beginnen met Tora, honderd gaan door met Misjna, tien gaan door met Talmoed, en slechts eentje wordt daadwerkelijk rabbijn.’ Schooluitval, zo blijkt wel, is van alle tijden. En net als onze overheid probeerden ook *chazal* daar het nodige aan te doen.

Ze maakten rondjes langs rijke gemeenten, in de hoop dat die studiebeurzen ter beschikking wilden stellen, en organiseerden een soort rabbinale volksuniversiteit (de kalla) in die jaargetijden, dat het werk op de akkers even stil lag. Maar het cynisme van Kohelet Rabba spreekt boekdelen: het halen van de *semicha* was ook in de Oudheid maar voor een enkeling weggelegd.

Soms was het niet zozeer de economische werkelijkheid die tegenzat, maar de geschiedenis zelf. Een sprekend voorbeeld daarvan vinden we in Catalonië, aan het begin van de vijftiende eeuw. In de zomer van 1391 was daar op instigatie van de kerk een reeks bloedige pogroms geweest, die had geresulteerd in massale dwangbekeringsen. Een van de overlevenden was de latere hofastroloog van Juan van Aragon, bij ons bekend onder een bonte reeks van namen die samen zijn bewogen leven aardig illustreren: van Profiat Duran (zijn Catalaanse naam), via Israel ben Mozes ha-Levi, tot Honoratus de Bonafide, een cynisch eponiem dat duidelijk moest maken dat Israel ben Mozes na zijn bekering nu eindelijk het ‘goede (christelijke) geloof’ was toegedaan.

Profiat Duran mocht dan openlijk bekeerd zijn, innerlijk is hij altijd jood gebleven. In 1403 schreef hij zelfs een handleiding waarin hij uiteenzette hoe zijn mede-cryptojoden thuis op zolder de traditionele joodse literatuur konden blijven bestuderen. De jesjiwot, zo lezen we daar, waren door de Inquisitie gesloten, en daarmee was de ideale joodse studieplek, waar de traditie gezamenlijk werd geleefd in plaats van eenzaam gelezen, verloren gegaan. Om in die lacune te voorzien, formuleerde hij maar liefst vijftien regels, die zijn ondergedoken medegelovigen zouden helpen om te onthouden wat ze ’s nachts, in de beslotenheid van hun huis, in de Talmoed hadden gelezen. Eenzaam lezen is niet hetzelfde als samen leren, redeneerde Duran, daarom waren er in het vervolg extra hulpmiddelen nodig om de stof in het hart op te slaan en de traditie alsnog te internaliseren.

In de negentiende eeuw was het een heel complex van factoren (ook wel samengevat in het begrip ‘moderniteit’) dat aanleiding gaf tot ingrijpen in de traditionele rabbijnenopleiding. Om te beginnen was het, sinds de Verlichting, noodzaak geworden een nieuwe generatie rabbijnen op te leiden, die in staat zou blijken Geloof en Rede, nu definitief incompatibele grootheden, met elkaar te verzoenen. Daarnaast was er de toenemende druk, zowel van buitenaf als van binnenuit, om te assimileren aan de cultuur van de jonge natiestaten, en vorm te geven aan zowel de nieuwe (bijv. Nederlandse), als aan de traditionele (joodse, tot dan toe nooit expliciet gedefinieerde) identiteit. Ik houd niet van het woord uitdaging – het is als weinig andere termen in onze woordenschat aan misbruik en inflatie onderhevig – maar in dit specifieke geval ben ik toch bijna geneigd het te gebruiken.

Het joodse antwoord op bovengenoemde dubbele ‘uitdaging’ is overbekend (en de Reformbeweging maakt daar prominent deel van uit). Het werd geformuleerd door de Wissenschaft des Judentums, die zich voornamelijk aan het tweede deel van de opdracht wijdde: het ontwikkelen van een nieuwe, moderne, Europees-joodse identiteit. Het begin van dat antwoord, aldus de Wissenschaft, lag besloten in de

geschiedenis van het joodse volk. Door die te reconstrueren hoopte men het eigene (in het onnavolgbare Duits van die periode: das volkstümlich Jüdische) te vinden. Die historische, authentiek joodse component wilde men vervolgens gebruiken als basis voor de nieuwe, samengestelde identiteit. Het Europese Jodendom was als het ware geboren.

Vanaf het moment dat de Wissenschaft aan de slag ging (en tot op de dag van vandaag) is men het Jodendom gaan beschouwen als een historisch fenomeen, een dynamische cultuur in een reeks van telkens wisselende contexten. Maar het inbouwen van zo een objectieve historische afstand tot je eigen traditie heeft natuurlijk verstrekkende gevolgen voor de manier waarop je in die traditie staat. Een prachtig voorbeeld van die vervreemding vinden we al meteen in een van de vroegste werken van de Wissenschaft: de gedetailleerde Rasji-biografie die Leopold Zunz (1794-1886), in alle opzichten de founding father van de Wissenschaft, in 1822 in Berlijn publiceerde.

In zijn lijvige studie ‘Salomon ben Isaac, genannt Raschi’ biedt Zunz, voor het eerst in de geschiedenis, een reconstructie van het leven van de man achter het commentaar. Rasji komt daaruit naar voren als een typische elfde-eeuwer, telg uit een keurig geleerdengeslacht, die zijn brood verdiende met een slijterij in Troyes, maar zijn tijd het liefst doorbracht in zijn goed gevulde bibliotheek. Zunz zet Rasji neer als een voor zijn tijd verdienstelijk uitlegger, die zich niettemin met regelmaat ontpopt tot een achterlijke middeleeuwer, behept met een pakket normen en waarden dat haaks stond op die van de Verlichting. Rasji, aldus Zunz, was niet in staat om universeel te denken, hij was de vleesgeworden intolerantie, zijn talenkennis schoot tekort, en hij had uiteraard geen idee van moderne wetenschap. Met behulp van deze, historisch onderbouwde maar niettemin weinig objectieve, oordelen slaagt Zunz erin het verleden definitief af te serveren. Rasji, ooit een tijdloze tekst (met dienovereenkomstig tijdloos gezag) wordt een historische figuur met historisch verklaarbare gebreken, een product van een andere tijd en daarom niet langer relevant voor de dag van vandaag en morgen.

Wanneer de normatieve traditie geschiedenis wordt, kan dat verwarrend zijn voor de individuele gelovige. Helemaal lastig is het natuurlijk voor de rabbijn, die in de traditie staat en binnen die traditie zijn of haar werk moet doen. Er moest daarom op korte termijn een compromis gevonden worden tussen de historische wetenschap en het religieuze denken. Zacharias Fraenkel (1801-1875), rabbijn, Wissenschaftler en hoofd van het beroemde Jüdisch Theologisches Seminar in Breslau, ontwikkelde rond 1850 een verlossende methodologie, die bekend zou worden als het historisch-kritisch positivisme.

Fraenkel moest constateren dat de traditionele manier van Talmoedstudie weliswaar de enig ware was, maar dat zo een puur halachische benadering voor de meeste van zijn studenten inmiddels wel een forse brug te ver was. Daarnaast kon je de Talmoed gelukkig ook nog lezen als een bron van historische informatie, en nog wel op tweeërlei niveau. Enerzijds stond bijna ieder *blatt* vol met concrete verwijzingen naar historische feiten, plaatsen, personen en gebruiken, klaar om verwerkt te worden tot een mooie geschiedkundige analyse; anderzijds waren daar de talloze uitspraken van

beroemde rabbijnen, die elk op hun beurt eigenlijk ook een soort *Wissenschaft des Judentums* hadden bedreven, aldus Fraenkel. Met andere woorden: Rabbi Akiva was voor de moderne student, ondanks het niet onaanzienlijke leeftijdsverschil, in twee opzichten voorganger en collega proximus: als halachisch expert, en als co-auteur van een continu, wetenschappelijk, historisch diskoers. Fraenkels verzoenende strategie klinkt in onze 21e-eeuwse oren misschien wat retorisch en vergezocht, maar we kunnen rustig stellen dat zijn historisch-kritisch positivisme in het turbulente derde kwart van de negentiende eeuw veel heeft betekend voor het behoud van de joodse religie.

Excellente studenten

Chazal, Profiat Duran, Zacharias Fraenkel — door de eeuwen heen waren het bepaald niet de minsten die zich hebben ingespannen voor het bewaken en ontwikkelen van de rabbijnse educatie. Zonder nu direct al te hoogmoedige parallellen te willen trekken, zou ik willen zeggen: dat geldt ook voor de mensen die de afgelopen jaren aan het Levisson Instituut hebben gedoceerd. Van meet af aan heeft het instituut intensief gebruik gemaakt van de in ons land aanwezige expertise – vergeleken met opleidingen in het buitenland is een enorm percentage vaderlandse academici nauw bij de opleiding betrokken. Ik heb me wel eens verbaasd over de vanzelfsprekendheid waarmee al die wetenschappers (die het anders altijd hebben over onderzoekstijd versus onderwijslast) zich zo gretig voor de opleiding inspannen, en over het enthousiasme waarmee ze over hun lessen en hun ervaringen met de studenten spreken.

Wat mij betreft ligt het geheim in de extra dimensie die het lesgeven aan aanstaande rabbijnen heeft ten opzichte van het doceren in het reguliere, seculiere, hoger onderwijs. Zijn de a.s. rabbijnen slimmer dan universitaire studenten? Niet per se. Zijn ze gemotiveerder? Ook dat valt wel mee — de zesjes-cultuur is in mijn perceptie minder alomtegenwoordig dan Den Haag ons wil doen geloven. Zijn ze, behalve ouder, soms belezener en bezonkener? Dat is het ook niet. Wat voor mij het lesgeven aan het Levisson Instituut zo bevredigend maakt, is de evidente persoonlijke en professionele betekenis die ‘het leren’ en ‘het geleerde’ voor elke student hebben. In het academisch onderwijs blijft toch in veel gevallen de eindtoets het doel van de studie — ‘moet ik dit weten voor het tentamen?’ is misschien wel de meest gestelde vraag in ’s lands collegezalen. In een Levissonles zul je die vraag niet horen: ieder detail, hoe klein en onbeduidend ook, wordt gehoord, en verrijkt ‘de rabbijn’ in de student. Dat gebeurt overigens bepaald niet stilletjes, maar in hevige, soms heftige, discussies, die je ook als docent vaak niet onberoerd laten. Als ergens het aloude rabbijnse gezegde *...oemetalmidaj joteer mikoelan* opgaat, dan is het hier, in de leslokalen van het Levisson Instituut.

De eerste week van september staat traditioneel in het teken van de opening van het nieuwe academische jaar. Een en ander gaat gepaard met een jaarlijks weerkerende uitbarsting van ambtelijk gezwamel. Misschien is het u opgevallen: je hoort tijdens zo een ceremonie zelden een academicus aan het woord (ze zitten zelfs niet op de eerste rij), maar wel collegevoorzitters, ministers, ex-ministers en beleidsmakers, van wie de meesten recent geen voet meer in een collegezaal hebben gezet. Ik luister naar hun visioenen over wereldmarkt en kwaliteit (of lees die gelaten 's avonds in het Handelsblad), en moet dan al snel denken aan de film *Glengarry Glenn Ross* van de Amerikaanse theatermaker David Mamet. Niet omdat onze premier op Al Pacino lijkt, en al evenmin omdat de beleidsmakers me zouden doen denken aan de getergde makelaars die Mamets film bevolken. Het is hun gebruik van telkens hetzelfde buzzword dat de associatie teweegbrengt. In hun wanhopige dialogen hebben Mamets protagonisten zo een beetje elk vierde woord vervangen door het afgesleten woordje f***, wat het kijken naar de film in gecensureerd versie (bijvoorbeeld in het vliegtuig van Stockholm naar Budapest) tot een ondraaglijke ervaring maakt. Beleidsmakers hebben daarop hun eigen, uiteraard meer salonfähige, variant: hun stopwoord van het jaar luidt anno 2007 'excellent'. Als we dat adjectief uit hun toespraken zouden mogen schrappen, konden we van het openingswoord waarschijnlijk rechtstreeks door naar de borrel.

Ook professor Balkenende hield in zijn jaarlijkse rede een pleidooi voor excellentie: excellente studenten wilde hij zien, ambitieuze carrièristen die genadeloos afrekenden met de vermeende zesjescultuur en die de ivoren toren van Neerlands academie weer wisten te bezielen met de ouderwetse VOC-mentaliteit. Ik zou de premier willen voorstellen op zijn zoektocht naar hoogvliegers toch eens een tussenstop te maken bij het Levisson Instituut, want daar zitten in mijn optiek de werkelijk excellente studenten. Die nog ouderwets non scholae sed vitae studeren. Die niet bij elk woord dat je zegt aan hun tentamencijfer denken. Die misschien geen tienen halen (soms trouwens wel), maar wel grenzen verleggen. En die daarbij hun leermeesters vaak nog wat kunnen leren ...*oemetalmidaj joteer mikoelan*.

Vijf jaar na het startsein staat de eerste generatie excellente Levisson studenten op het punt van afstuderen. Een nieuwe lichterling rabbijnen, die mede dankzij de opleiding verantwoordelijkheid kunnen en willen nemen voor de liberaal-joodse gelovigen, voor de liberaal-joodse gemeenten, en voor het liberaal-joodse gedachtegoed in Nederland. De weg van hun professionele ontwikkeling was bepaald geen *chidoesj*, geen creatio ex nihilo, maar een verhaal van ambachtelijk woekeren met talenten, van hakken en spaanders, en van experimenteren met wisselend succes. Maar met resultaat. In het zesde jaar van deze 'schepping' gaat de eerste generatie afstuderen. Maar ik ken de decaan van het Levisson Instituut, en acht het daarom nog maar zeer de vraag of deze afgestudeerden in het zevende jaar nu eindelijk eens zullen mogen uitrusten.